

В. В. Юровська

кандидат юридичних наук, асистент
Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
кафедра трудового права
вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024, Україна

**ЗАСТРАХОВАНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН
З СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ**

У статті розглянуто специфіку соціально-страхових правовідносин та визначено ключові моменти у визначенні й характеристики правосуб'єктності фізичної особи у галузі соціального страхування на випадок безробіття.

Ключові слова: застрахована особа, соціально- страхова правосуб'єктність, безробіття, добровільно застрахована особа.

Основним суб'єктом правовідносин соціального страхування на випадок безробіття є застрахована особа. Пункт 3 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» визнає застрахованими особами найманих працівників, а у випадках, передбачених цим Законом, також інших осіб (громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України), на користь яких здійснюється страхування на випадок безробіття.

Суб'єкти права, стаючи учасниками правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, реалізують свої права і виконують обов'язки завдяки наявності правосуб'єктності, тобто можливості й здатності особи бути стороною правовідносин із усіма відповідними правовими наслідками. Правосуб'єктність поряд із нормою права і юридичним фактом є передумовою виникнення правовідносин [1, с. 340].

Індивідуалізація правового становища будь-якої особи пов'язана зі вступом у конкретні правові відносини, де вона виконує певну юридичну функцію. Для того, щоб набути статусу застрахованого, громадянин повинен укласти трудовий договір про роботу найманим працівником і почати працювати.

Чи означає це, що соціально- страхова правосуб'єктність впливає із трудо-правової праводіездатності, обумовлюється нею? Погляди учених стосовно цієї проблеми є доволі відмінними. Так, Б. К. Бегічев відзначав органічний зв'язок між трудовими відносинами і відносинами по державному соціальному страхуванню, який виявляється у залежності права на матеріальне забезпечення від існування у сучасному (або минулому) трудових правовідносин. Державне соціальне страхування має

місце там, де є наявними саме трудові відносини робітників і службовців [2, с. 36, 37].

Між тим, не всі автори висловлювали такі погляди. В. С. Андреев, наприклад, наголошував на самостійності правовідносин соціального страхування, які виникають не тому, що працівник перебуває у трудових правовідносинах, а тому, що, перебуваючи у трудових правовідносинах, він стає непрацездатним або щодо нього виникли інші обставини, які надають йому безумовне право вимагати від органів соціального страхування певного виду забезпечення за рахунок коштів державного соціального страхування [3, с. 16].

Н. М. Стаховська, досліджуючи відносини у праві соціального забезпечення, взагалі відкидає будь-яку специфіку соціально-страхових правовідносин і наголошує на тому, що усім відносинам притаманний соціально-аліментарний характер [4, с. 10, 11].

На нашу думку, ключовими моментами у визначенні й характеристиці правосуб'єктності фізичної особи у галузі соціального страхування на випадок безробіття слід визнати: 1) гарантованість надання соціального забезпечення кожному — як члену суспільства і працівнику — завдяки обов'язковому соціальному страхуванню; 2) визначення зобов'язаного суб'єкта, на якого покладено обов'язок здійснювати соціальне страхування на користь застрахованої особи.

Не можна сказати, що таке становище є новим для правового регулювання соціального страхування, оскільки відповідні засади були покладені й в основу функціонування радянської системи соціального страхування. Особи, які набували право на забезпечення за рахунок коштів державного соціального страхування, звільнялися від обов'язку сплати внесків до фонду соціального страхування, мали право на матеріальне забезпечення незалежно від того, сплачували за них певні внески до фонду чи ні. КЗпП України донедавна у ст.ст. 253, 254 містив відповідні норми, визначаючи, що усі працівники підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню, а несплата підприємством, установою, організацією страхових внесків не позбавляє працівників права на забезпечення по державному соціальному страхуванню.

Створена нині система загальнообов'язкового державного соціального страхування базується на принципі солідарності, тобто перерозподілу коштів від працездатних — непрацездатним, від здорових — хворим, від працюючих — безробітним. Вказаний принцип нерозривно поєднаний із принципом субсидування, тобто обов'язковості фінансової участі застрахованих осіб у формуванні страхових фондів, що є головною умовою одержання права на соціальні виплати. Це означає, що людина має відповідати сама за себе і тоді, коли мова йде про страхування від ризиків загального характеру [5, с. 32]. Стаття 4 Закону визначає коло осіб, на користь яких здійснюється соціальне страхування на випадок безробіття. До них належать особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, та

на інших підставах, передбачених законодавством про працю. Способами реалізації права на працю, які породжують трудові правовідносини, можуть бути вибірність на посаду, конкурсне заміщення посади, призначення на посаду, прийом (вступ) до членства тощо. На думку В. В. Срьоменка, у сучасному трудовому праві існують виключно договірні способи реалізації права на працю.

Як правило, процес встановлення трудових відносин завершується укладенням трудового договору і за складних підстав їх виникнення [6, с. 9].

Отже, правовий статус особи у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні нерозривно пов'язаний з її трудовим правовим статусом. Право на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування є статутним трудовим правом працівника, закріпленим статтею 2 КЗпП України. Умовою існування правовідносин соціального страхування на випадок безробіття є наявність трудових правовідносин між працівником і роботодавцем; при цьому останній якраз і зобов'язаний здійснювати страхування на випадок безробіття на користь застрахованої особи (працівника). Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» у п. 2 ст. 4 визначає, що особа набуває статусу застрахованої особи з дня укладання трудового договору, з цього дня починається сплата страхових внесків.

Тому, відповідаючи на раніше поставлене питання щодо зв'язку трудової і соціально-страхової правосуб'єктності, можемо ствердно відповісти, що здатність набувати і реалізовувати своїми діями суб'єктивні права, виконувати юридичні обов'язки у зв'язку із здійсненням соціального страхування на випадок безробіття, зумовлюються можливістю і здатністю особи вступати у трудові правовідносини.

Виділяють загальну і галузеву правосуб'єктність. Перша характеризує людину як загального суб'єкта права, відмінного від інших категорій, таких, як, наприклад, об'єкт права. У цьому якраз і полягає її соціальна цінність. Реальний зміст правосуб'єктності можна осягнути, якщо розглянути галузеві її різновиди, оскільки у цьому разі ми виявляємо безпосередній зв'язок зазначеної категорії й того обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, які особа може набути, вступаючи у відносини, врегульовані певною галуззю права. Оскільки галузева правосуб'єктність є передумовою набуття прав і обов'язків, під час її встановлення нас має цікавити питання — коли саме, за яких умов особа реально може скористатися ними, набувати їх.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття створене з метою убезпечення людини від негативних наслідків дії соціального ризику безробіття. Безробітною визнається та особа, яка вже мала (хоча б деякий час) роботу і втратила її. Окреслення Законом України «Про зайнятість населення» кола осіб, які не можуть бути визнані безробітними, надає можливість виявити межі (у тому числі вікові) соціально-страхової правосуб'єктності. Якщо говорити про початкову межу, варто звернути увагу на те, що не можуть бути визнані безробітними особи віком до 16 років, за винятком тих, які працювали і були вивільнені у зв'язку із

змiнами в організації виробництва і праці, реорганізацією, перепрофілюванням і ліквідацією підприємства, установи і організації або скороченням чисельності (штату) (підпункт «а» ч. 3 ст. 2 Закону).

Із досягненням певного віку, з яким закон пов'язує можливість реалізації права на працю, особа набуває правосуб'єктності щодо соціального страхування на випадок безробіття, оскільки ставши працівником (уклавши трудовий договір), ця особа: по-перше сплачує через роботодавця страхові внески; по-друге, може втратити роботу і у зв'язку з цим матиме можливість реально скористатися низкою прав застрахованої особи. Варто підтримати думку Б. Сташківа, який пов'язує набуття дієздатності у праві соціального забезпечення з трудовою дієздатністю [7, с. 42]. Отже, трудова і соціально-страхова правосуб'єктність виникають одночасно.

Даючи визначення поняття «безробітний», ст. 2 Закону України «Про зайнятість населення» обмежує коло осіб, які можуть набути даного статусу (безробітними визнаються працездатні особи працездатного віку), що є підставою для наступного висновку: окрім початкової існують граничні межі соціально-страхової правосуб'єктності (на випадок безробіття).

Загальним критерієм її існування слід визнати наявність працездатного стану людини. Чинне законодавство часто пов'язує настання тих чи інших наслідків, в тому числі виникнення, зміну чи припинення правовідносин, зі встановленням працездатності або непрацездатності людини (див., наприклад, ч. 2 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [8], яка визначає коло непрацездатних осіб, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника).

У літературі працездатність визначають, як здатність до трудової діяльності, яка залежить від стану здоров'я людини. Залежно від характеру роботи, яку може виконувати особа, розрізняють загальну працездатність, тобто здатність виконувати певну роботу у звичайних умовах; професійну працездатність, тобто здатність до виконання роботи за певною професією (спеціальністю), і спеціальну працездатність, тобто здатність до виконання роботи у певних виробничих або кліматичних умовах. За обсягом працездатність може бути повною і неповною (обмеженою, частковою) [9, с. 467].

Наявність працездатності презюмується в особи із досягненням 15 років; у зв'язку з цим установлення цієї обставини під час працевлаштування, як правило, не вимагається. Якщо зважати на існування формального вікового критерію працездатності, визначеного ч. 1 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», то загальною віковою межею правосуб'єктності для чоловіків є досягнення 60 років, а для жінок — 55 років. Але необхідно взяти до уваги, що відповідно до підпункту в ч. 3 ст. 2 Закону України «Про зайнятість населення» особи, які мають право на пенсію відповідно до законодавства України, не можуть бути визнані безробітними. Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (ст. 5) також встановлено, що страхуванню на випадок безробіття не підлягають працюючі пенсіонери та особи, в яких відповідно до законодавства України виникло

право на пенсію. Оскільки не встановлено іншого, то мова може йти про будь-яку пенсію з існуючих в Україні.

Тому самі лише вікові межі працездатності (15–55 (60)) років не слід розглядати як універсальні, з якими пов'язується виникнення й припинення соціально-страхової правосуб'єктності, оскільки законодавство пов'язує виникнення права на пенсію не лише з фізіологічною, але й соціальною непрацездатністю.

Традиційно непрацездатність визначають, як такий стан здоров'я, при якому робітник або службовець унаслідок захворювання або каліцтва не може виконувати свою трудову функцію або взагалі нездатний до праці [9, с. 253]. Вона, залежно від ступеня й тривалості, може бути тимчасовою і постійною (інвалідність). На нашу думку, такий підхід не є універсальним, оскільки не лише певний стан організму людини є перешкодою її трудової діяльності, а й інші життєві обставини індивіда, які ускладнюють чи унеможливають можливість заробляти собі на життя працюю. Варто погодитися з О. Г. Азаровою й О. Є. Козловим, які виділяють непрацездатність за віком, станом здоров'я та іншими причинами соціального характеру [10, с. 70, 71].

Зміст та вид непрацездатності законодавство окреслює залежно від наслідків, які вона спричиняє. Для характеристики соціально-страхової правосуб'єктності мають значення ті випадки (види) непрацездатності, з якими пов'язане виникнення права на пенсію. До них можна віднести: 1) непрацездатність за віком, настання якої пов'язується з можливістю призначення пенсії за віком (старістю); 2) професійна непрацездатність, не пов'язана з ушкодженням здоров'я, пов'язана з можливістю призначення пенсій за вислугу років; 3) непрацездатність за станом здоров'я, яка є умовою призначення пенсій по інвалідності; 4) непрацездатність за соціальними показниками (догляд за дітьми померлого годувальника), яка надає право на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Деякі з цих видів непрацездатності мають зворотний характер, тобто не виключають відновлення стану працездатності, що призводить до втрати права на пенсійне забезпечення (інвалідність або переривання догляду і вихід на роботу і як наслідок — закінчення соціальної непрацездатності).

Отже, правосуб'єктною у галузі соціального страхування на випадок безробіття слід визнавати будь-яку особу за наявності таких умов:

а) досягнення віку, з якого можлива реалізація права на працю; б) відсутність хворобливого стану організму, який дає підстави для визнання її інвалідом; в) відсутність підстав для призначення будь-якої пенсії, передбаченої законодавством України.

Набуття ж статусу застрахованої особи відбувається з моменту поєднання вищевказаних умов і спеціального правостворюючого юридичного факту, передбаченого Законом. Оскільки набуття права на матеріальне забезпечення і соціальні послуги у зв'язку з відсутністю роботи чи іншого заняття, що є джерелом засобів для існування, залежить від факту сплати страхових внесків, так чи інакше застрахована особа чи хтось за неї (див. п. 3 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування на випадок безробіття») ці внески має сплачувати. Тому відповідним правостановлюючим фактом слід визнати певні значимі дії, які спричиняють сплату внесків на користь застрахованого.

Проаналізовані положення дозволяють зробити наступні висновки:

1. Правосуб'єктність фізичної особи у галузі соціального страхування на випадок безробіття має такі характерні риси: 1) гарантованість надання соціального забезпечення кожному — як члену суспільства і працівнику — завдяки обов'язковому соціальному страхуванню; 2) визначення зобов'язаного суб'єкта, на якого покладено обов'язок здійснювати соціальне страхування на користь застрахованої особи.

2. Правовий статус особи у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні нерозривно пов'язаний з її трудовим правовим статусом. Право на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування є статутним трудовим правом працівника, закріпленим статтею 2 КЗпП України. Умовою існування правовідносин соціального страхування на випадок безробіття є наявність трудових правовідносин між працівником і роботодавцем; при цьому останній якраз і зобов'язаний здійснювати страхування на випадок безробіття на користь застрахованої особи (працівника).

Література

1. Загальна теорія держави та права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х.: Право, 2005. — 486 с.
2. Бегичев Б. К. Трудовая правоспособность советских граждан. — М.: Юрид. лит, 1982. — 316 с.
3. Андреев В. С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. — М.: Юрид. лит, 1976. — 218 с.
4. Стаховська Н. М. Відносини соціального страхування в праві соціального забезпечення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / КНУ ім. Тараса Шевченка. — К., 2000. — 20 с.
5. Андріїв В. Чи захистить система соціального страхування людину // Право України. — 2001. — № 7. — С. 31–34.
6. Срьоменко В. В. Підстави виникнення трудових правовідносин: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. — Х., 1998. — 19 с.
7. Сташків Б. Суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення // Право України. — 2003. — № 2. — С. 41–43.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р., № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 49–51. — Ст. 376.
9. Трудовое право. Энциклопедический словарь / Под ред. С. А. Иванова. — М.: Сов. энцикл., 1979. — 816 с.
10. Азарова Е. Г., Козлов А. Е. Личность и социальное обеспечение в СССР. Правовое исследование / Отв. ред. С. А. Иванов. — М.: Наука, 1983. — 261 с.

В. В. Юровская

Национальный университет «Юридическая академия
Украины имени Ярослава Мудрого»,
кафедра трудового права
ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024, Украина

**ЗАСТРАХОВАННОЕ ЛИЦО КАК СУБЪЕКТ ПРАВООТНОШЕНИЙ
ПО СОЦИАЛЬНОМУ СТРАХОВАНИЮ**

Резюме

В статье рассмотрена специфика социально-страховых правоотношений и обозначены ключевые моменты в определении и характеристике правосубъектности физического лица в сфере социального страхования в случае безработицы.

Ключевые слова: застрахованное лицо, социально-страховая правосубъектность, безработица, добровольно застрахованное лицо.

V. V. Yurovskaya

National university «Legal academy of Ukraine Jaroslav Mudrogo's name»
The Labour law department
Pushkinska Str., 77, Kharkiv, 61024, Ukraine

**INSURED PERSON AS A SUBJECT OF LEGAL RELATIONSHIPS
ON SOCIAL SECURITY**

Summary

In the article the specific of social-insurance legal relationships is considered and key moments are marked in determination and description of physical person in the field of social security in the case of unemployment.

Key words: insured person, social-insurance, unemployment, voluntarily insured person.